

Η εσωτερική ενότητα και η επίδραση της Φιλοκαλίας σε Ανατολή και Δύση
ΚΑΛΛΙΣΤΟΣ, Επίσκοπος Διοκλείας

Ἔκδ. Συνδέσμου ὑποτρόφων κοινοφελούς ιδρύματος Ἀλέξανδρος Σ. Ωνάσης.

Α. Ἔνα Βιβλίο γιά Ὅλους τους Χριστιανούς.

Τὸ 1782 ἐκδόθηκε στή Βενετία ἕνας ὀγκώδης τόμος στά ἑλληνικά πού ἔφερε τὸν τίτλο Φιλοκαλία τῶν Ἱερῶν Νηπιτικῶν (1). Τὴν ἐποχὴ πού ἐκδόθηκε δὲν εἶχε μεγάλη ἀπήχηση στὸν Ἑλληνορθόδοξο κόσμο, ἐνῶ στή Δύση τὸ ἔργο παρέμεινε τελείως ἄγνωστο γιά πολὺ καιρό. Ἀναδρομικά ὡστόσο, εἶναι σαφές ὅτι ἡ Φιλοκαλία ὑπῆρξε μία ἀπὸ τίς σημαντικότερες ἑλληνικές ἐκδόσεις πού πραγματοποιήθηκαν σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῶν τεσσάρων αἰῶνων τῆς Τουρκοκρατίας. Σήμερα, δύο αἰῶνες καὶ πλέον μετὰ τὴν πρώτη της ἔκδοση, ἡ Φιλοκαλία ἐξακολουθεῖ νὰ κυκλοφορεῖ στὸ πρωτότυπο ἀλλὰ καὶ σὲ νεοελληνικὴ μετάφραση. Ἐπίσης, ἔχει μεταφραστῆ ὄχι μόνον στὶς γλώσσες τῶν χωρῶν πού παραδοσιακά θεωροῦνται ὀρθόδοξες, ἀλλὰ καὶ στὶς περισσότερες δυτικοευρωπαϊκὲς γλώσσες. Τόσο τὸ πρωτότυπο ὅσο καὶ οἱ μεταφράσεις ἔχουν κυκλοφορήσει σὲ τακτικὲς ἐπανεκδόσεις στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων σαράντα ἐτῶν. Στὴ Μεγάλῃ Βρετανία καὶ στὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες, ἀλλὰ καὶ στὶς ἄλλες χώρες, οἱ πωλήσεις αὐξάνονται κάθε χρόνο. Σὲ πολλοὺς ὀρθόδοξους, ἀλλὰ καὶ σὲ μὴ ὀρθόδοξους κύκλους μιλάμε πλέον γιά μία «φιλοκαλική» προσέγγιση τῆς θεολογίας ἢ τῆς προσευχῆς, καὶ πολλοὶ εἶναι ἐκεῖνοι πού θεωροῦν αὐτὴ τὴ φιλοκαλικὴ στάση ὡς τὸ πλέον δημιουργικὸ στοιχεῖο τῆς Ὁρθοδοξίας σήμερα.

Ὑπάρχουν ὀρισμένα βιβλία πού μοιάζει σὰν νὰ μὴν ἔχουν γραφτεῖ γιά τὴ δική τους ἐποχὴ, ἀλλὰ γιά τίς ἐπόμενες γενιές. Τὴν ἐποχὴ τῆς ἔκδοσής τους περνοῦν σχεδὸν ἀπαρατήρητα, ἐνῶ ἡ ἐπίδρασή τους γίνεται, ἐμφανῆς μετὰ ἀπὸ δύο ἢ περισσότερους αἰῶνες. Ἡ Φιλοκαλία εἶναι ἀκριβῶς ἕνα τέτοιο βιβλίο.

Τί εἶδους βιβλίο εἶναι ἡ Φιλοκαλία; Ἡ πρώτη της ἔκδοση, τὸ 1782, κλείνει μὲ μία σελίδα στά Ἰταλικά: εἶναι ἡ licenza, δηλαδή ἡ ἄδεια δημοσίευσης τὴν ὁποία ὑπογράφουν οἱ Ρωμαιοκαθολικοὶ λογοκριτὲς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Πάδοβα. Στὴν ἄδεια αὐτὴ γράφουν ὅτι τὸ βιβλίο δὲν περιέχει τίποτε ἀντίθετο στὴν ἀγία καθολικὴ πίστη (contro la Santa Fede Cattolica), καθὼς καὶ τίποτε ἐναντία στὶς ἀγαθὲς ἀρχὲς καὶ συνήθειες (contro principi, e buoni costumi)[2]. Ὠστόσο, παρόλο πού ἡ Φιλοκαλία φέρει αὐτὴ τὴ ρωμαιοκαθολικὴ σφραγίδα (imprimatur) δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ ἐντελῶς ὀρθόδοξο βιβλίο. Οἱ τριάντα ἐξὶ διαφορετικοὶ συγγραφεῖς, τὰ κείμενα τῶν ὁποίων περιλαμβάνονται καὶ τὰ ὁποία χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν 4ο ὡς τὸν 15ο αἰῶνα, εἶναι ὅλοι Ἕλληνες ἐκτὸς ἀπὸ ἕναν, τὸν ἅγιο Ἰωάννη τὸν Κασσιανὸ (περ. 430), ὁ ὁποῖος ἦταν ἐπίσης γνωστὸς ὡς Κασσιανὸς ὁ Ρωμαῖος καὶ ὁ ὁποῖος συνέγραψε τὸ ἔργο του στά λατινικά. Αὐτὴ ἡ ἐξαίρεση εἶναι περισσότερο φαινομενικὴ παρὰ πραγματικὴ, καθὼς ὁ Κασσιανὸς ἀνατράφηκε στὴ Χριστιανικὴ Ἀνατολή καὶ ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Εὐαγγερίου τοῦ Ποντικοῦ, πού φοίτησε κοντὰ στοὺς Πατέρες τῆς Καππαδοκίας.

Ποιοί ήταν ωστόσο οι εκδότες της Φιλοκαλίας; Στη σελίδα τίτλου της έκδοσης του 1782 αναγράφεται με μεγάλα στοιχεία το όνομα του χορηγοῦ που κατέστησε δυνατή την έκδοση τοῦ ἔργου: ...διὰ δαπάνης τοῦ Τιμιωτάτου, καὶ Θεοσεβεστάτου Κυρίου Ἰωάννου Μαυρογορδάτου. (Πρόκειται ἴσως γιὰ τὸν Ἰωάννη Μαυροκορδάτο που ὑπῆρξε Πρίγκιπας τῆς Μολδαβίας ἀπὸ τὸ 1743 ἕως τὸ 1747). Ωστόσο, οὔτε στὴ σελίδα τίτλου οὔτε στὶς 1.206 σελίδες τῆς ἀρχικῆς ἐκδόσης γίνεται ὅποιαδήποτε ἀναφορὰ στοὺς ἐκδότες τοῦ ἔργου. Στὴν πραγματικότητα ὁμως δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ταυτότητά τους: πρόκειται γιὰ τὸν ἅγιο Μακάριο Κορίνθου (1731-1805) καὶ τὸν ἅγιο Νικόδημο τὸν Ἀγιορείτη (1749-1809), ποὺ ἦταν καὶ οἱ δύο μέλη τοῦ Κινήματος τῶν Κολλυβάδων⁽³⁾.

Ποιὸς ἦταν ὁ λόγος γιὰ τὸν ὅποιο οἱ ἅγιοι Μακάριος καὶ Νικόδημος δημοσίευσαν αὐτὴ τὴ μεγάλη συλλογὴ Πατερικῶν κειμένων σχετικὰ μὲ τὴν προσευχὴ καὶ τὴν πνευματικὴ ζωὴ; Τὸ δεῦτερο ἡμῖς τοῦ 18ου αἰῶνα ὑπῆρξε κρίσιμη καμπὴ γιὰ τὴν πολιτισμικὴ ἱστορία τῆς Ἑλλάδας. Παρὰ τὸ ὅτι ἡ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία ἔληξε μὲ τὴν πτῶση τῆς Πόλης τὸ 1453, ἡ βυζαντινὴ (ἢ καλύτερα ἢ ρωμαϊκὴ) περίοδος τῆς ἱστορίας τῆς Ὀρθοδοξίας συνεχίστηκε χωρὶς διακοπὴ ἕως τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα. Μὲ αὐτὸ ἔννοῶ ὅτι ἡ Ὀρθόδοξη Ἐκκλησία συνέχισε νὰ παίζει κεντρικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Παρὰ τὶς δυτικὲς ἐπιδράσεις, ρωμαιοκαθολικὲς ἢ προτεσταντικὲς, ἡ θεολογία συνέχισε νὰ ἀναπτύσσεται κυρίως πάλιν στὰ ἀχνάρια τῆς Πατερικῆς σκέψης. Καὶ οἱ περισσότεροι Ἕλληνες κοιτάζοντας πίσω στὸ παρελθόν, εἶχαν ὡς ιδεῶδες τους τὴ χριστιανικὴ αὐτοκρατορία τοῦ Βυζαντίου.

Στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ 18ου αἰῶνα ὡστόσο, μία νέα ιδεολογία ἄρχισε νὰ ἐπικρατεῖ μεταξὺ τῶν λόγιων Ἑλλήνων • τὸ πνεῦμα τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Τὸ ὕψος αὐτῆς τῆς νέας νοοτροπίας ἦταν περισσότερο κοσμικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν Ρωμῶν, ἂν καὶ ἀρχικὰ τουλάχιστον δὲν ἦταν ρητὰ ἀντιεκκλησιαστικὸ. Οἱ πρωταγωνιστὲς αὐτοῦ τοῦ κινήματος στράφηκαν πρὸς τὰ πίσω, πιὸ πίσω ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα, προβάλλοντες ὡς ιδεῶδες τὴν Αθήνα τοῦ Περικλέους, ποὺ τόσο θαύμαζαν στὴ Δύση. Πρότυπά τους δὲν ἦταν οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς τῆς κλασικῆς περιόδου. Αὐτοὶ οἱ ἐκφραστὲς τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ ἐμπνεύστηκαν ὡστόσο, ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ δυτικὴ λατρεῖα γιὰ τὶς κλασικὲς σπουδές, ἀλλὰ γενικότερα ἀπὸ τὴ νοοτροπία τοῦ Διαφωτισμοῦ (Aufklärung), ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ Βολταίρου καὶ τῶν Γάλλων Ἐγκυκλοπαιδιστῶν, τῶν ιδεολόγων τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης (ἢ ὅποια ἄρχισε μόλις ἑπτὰ χρόνια μετὰ τὴ δημοσίευση τῆς Φιλοκαλίας) καὶ ἀπὸ τὸν ψευδὸ-μυστικισμό τῶν Μασόνων.

Εἶναι περιττὸ νὰ προσθέσω ὅτι δὲν θὰ πρέπει νὰ φανταστοῦμε τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα ὡς ἐποχὴ ἀπλῆς μετάβασης ἀπὸ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση (ποὺ ξαφνικὰ θὰ ἔφτανε στὸ τέλος καὶ θὰ παραχωροῦσε τὴ θέση τῆς) σὲ ἐκείνη τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ. Αντίθετα, τὸ ρωμαϊκὸ στοιχείο συνέχισε νὰ συνυπάρχει μὲ τὸν Νέο Ἑλληνισμό στὴν Ἑλλάδα τόσο τοῦ 19ου ὅσο καὶ τοῦ 20ου αἰῶνα. Οἱ δύο προσεγγίσεις ἐφάπτονται σὲ πολλὰ σημεῖα, μὲ συνέπεια τὴ δημιουργία μιᾶς λεπτῆς καὶ πολύπλοκης μίξης τῶν δύο, ποὺ συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Ὁ Ἀλεξάντερ Σολζενίτσιν ἐπισημαίνει στὸ βιβλίο του Τὸ Ἀρχιπέλαγος τῶν Γκούλαγκ ὅτι τὸ σημεῖο διαχωρισμοῦ μεταξὺ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ βρῖσκεται στὸ μέσον κάθε ἀνθρώπινης καρδιάς ⁽⁴⁾. Κατὰ τὴν ἰδια ἔννοια μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι τὸ σημεῖο διαχωρισμοῦ τοῦ Ρωμοῦ καὶ τοῦ Ἑλλήνα περνάει ἀπὸ τὸ μέσο τῆς καρδιάς καθενὸς ἀπὸ ἡμᾶς.

Ἐὰν δεχτοῦμε ὅτι ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς εἶναι ὁ πιὸ διακεκριμένος ἐκπρόσωπος τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ στὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα, τότε οἱ πιὸ ἐπιφανεῖς ἐκπρόσωποι τοῦ ρωμαϊκοῦ, ἢ ἀλλιῶς, τοῦ παραδοσιακοῦ ὀρθόδοξου πνεύματος εἶναι οἱ ἐκδότες τῆς Φιλοκαλίας, ὁ

ἅγιος Νικόδημος καὶ ὁ ἅγιος Μακάριος. Μαζὶ μὲ τoὺς ἄλλους Κολλυβάδες, οἱ ἅγιοι Νικόδημος καὶ Μακάριος αἰσθάνθηκαν ἀπειλητικὴ τὴ διείδουσα τῶν ιδεῶν τοῦ Δυτικοῦ Διαφωτισμοῦ (Aufklärung) στὴν κοινωνία τῆς ἐποχῆς τους. Πίστευαν ὅτι ἡ ἀναγέννηση τῆς ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους θὰ μπορούσε νὰ γίνῃ πραγματικότητα μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ἀναβίωση τῆς μυστικῆς καὶ νηπτικῆς θεολογίας τῶν Πατέρων. Μὴν ἐλπίζετε στὴ νέα ἐκκοσμίκευση τῆς Δύσης, ἔλεγαν στοὺς Ἑλληνας συμπατριῶτες τους.

Θὰ ἀποδειχθεῖ ὅτι δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ μία ἀπογοήτευση. Ἡ μόνη ἐλπίδα ἀναγέννησης εἶναι νὰ ἀνακαλύψουμε ἐξαρχῆς τὶς γνήσιες ρίζες μας στὸ παρελθὸν τῶν Πατέρων καὶ τοῦ Βυζαντίου. Δὲν εἶναι τὸ μήνυμά τους ἐξίσου ἐπίκαιρο σήμερον, ὅσο ἦταν καὶ τὸν 18ο αἰῶνα;

Οἱ Κολλυβάδες πρότειναν, λοιπόν, ἓνα μακρόπνοο καὶ ριζικὸ πρόγραμμα ressourcement, δηλαδὴ ἐπιστροφῆς στὶς αὐθεντικὲς ρίζες τοῦ Ὁρθόδοξου Χριστιανισμοῦ. Αὐτὸ τὸ πρόγραμμα εἶχε τρία βασικὰ σκέλη. Κατὰ πρῶτο λόγο, ὅσον ἀφορᾷ στὴ λατρεία, οἱ Κολλυβάδες τόνιζαν τὴ σημασία τῆς πίστεως στὴ λειτουργικὴ παράδοση τῆς Ἐκκλησίας. Μεταξὺ ἄλλων, ἐπέμεναν στὴν τέλεση τῶν μνημοσύνων τὴν καθορισμένη ἀπὸ τὴν Ἐκκλησία ἡμέρα, δηλαδή, τὸ Σάββατο, καὶ ὄχι τὴν Κυριακὴ. Αὐτὸ ἐκεῖ προήλθε καὶ ἡ ὀνομασία Κολλυβάδες ποῦ τοὺς ἀποδόθηκε. Αὐτὸ ὅμως ἦταν ἓνα θέμα σχετικὰ ἡσσονος σημασίας. Πολὺ πιὸ σημαντικὴ ἦταν ἡ ἐμφαση ποῦ ἔδιναν στὴ συχνὴ μετάληψη τῆς Θείας Κοινωνίας. Στὸ θέμα αὐτὸ πολλοὶ ἦταν ἐκεῖνοι ποῦ ἀντιτάχθηκαν ἔντονα πετυχαίνοντας τελικὰ τὸ διωγμὸ καὶ τὴν ἐξορία τῶν Κολλυβάδων. Κατὰ δευτέρω λόγο, οἱ Κολλυβάδες ἐνδιαφέρονταν γιὰ μία Πατερικὴ ἀναγέννηση τῆς θεολογίας. Γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ξεκίνησαν ἓνα φιλόδοξο ἐκδοτικὸ πρόγραμμα, στὸ ὅποιο ἡ ἔκδοση τῆς Φιλοκαλίας ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο. Κατὰ τρίτω λόγο, ἀπὸ ὀλόκληρη τὴν Πατερικὴ κληρονομία ἔδωσαν ἰδιαίτερη ἐμφαση στὴ διδασκαλία τοῦ Ἡσυχασμοῦ καὶ ἰδιαίτερα στὸ ἔργο τοῦ ἁγίου Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου, τὸν 11ο αἰῶνα, καὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, τὸν 14ο αἰῶνα. Ἡ ἡσυχαστικὴ παράδοση ἀποτελεῖ τὴ ζῶσα καὶ σφύζουσα καρδιὰ τῆς Φιλοκαλίας καὶ προσδίδει σὲ αὐτὸ τὸ πολυσυλλεκτικὸ ἔργο ἐνιαῖο χαρακτήρα.

Αὐτὸ εἶναι ἐπομένως τὸ πολιτισμικὸ ὑπόβαθρο τῆς Φιλοκαλίας. Αποτελεῖ θεμελιῶδες καὶ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ ressourcement, τῆς ἐπιστροφῆς στὶς ρίζες τῆς Πατερικῆς παράδοσης ποῦ ἐπεδίωκαν. Οἱ Κολλυβάδες στράφηκαν πρὸς τοὺς Πατέρες, ἀντιμετωπίζοντάς τους ὄχι ὡς ἀρχαιολογικὰ κειμήλια ἐνὸς μακρινοῦ παρελθόντος, ἀλλὰ ὡς ζωντανούς ὁδηγούς τῶν σύγχρονών τους Χριστιανῶν. Ἦλπιζαν ὅτι ἡ Φιλοκαλία δὲν θὰ ἔμενε στὰ ράφια τῶν ἐπιστημόνων, ἀλλὰ ὅτι θὰ ἄλλαζε τὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Ἔτσι, λοιπόν, ὁ πρῶτιστος στόχος τῆς Φιλοκαλίας ἦταν πρακτικὸς.

Κατὰ τὴν ἴδια ἔννοια σημαντικὸ εἶναι τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἅγιοι Νικόδημος καὶ Μακάριος δὲν προόριζαν τὴ Φιλοκαλία ἀποκλειστικὰ γιὰ μοναχοὺς, ἀλλὰ καὶ γιὰ λαϊκοὺς • ὄχι μόνον γιὰ εἰδικούς, ἀλλὰ γιὰ ὅλους τοὺς Χριστιανούς. Τὸ βιβλίον προοριζόταν, ὅπως ἀναφέρεται χαρακτηριστικὰ στὴ σελίδα τίτλου, εἰς κοινὴν τῶν Ὁρθόδοξων ὠφέλειαν. Εἶναι γεγονός ὅτι σχεδὸν ὅλα τὰ κείμενα ποῦ ἐμπεριέχονται στὴ Φιλοκαλία εἶναι γραμμένα ἀπὸ μοναχοὺς καὶ ἀρχικὰ προοριζόνταν γιὰ ἓνα ἀντίστοιχο κοινὸ. Εἶναι ἐπίσης γεγονός ὅτι, μὲ μόνη ἐξαίρεση ἑπτὰ συνοπτικὰ χωρία ποῦ παρατίθενται στὸ τέλος τοῦ τόμου, ὅλο τὸ ὑπόλοιπο ὑλικὸ ἐκδόθηκε σὲ μεσαιωνικὰ ἑλληνικά, χωρὶς νεοελληνικὴ (δημοτικὴ) μετάφραση, παρὰ τὸ ὅτι ὁ ἅγιος Νικόδημος καὶ ὁ ἅγιος Μακάριος χρησιμοποίησαν τὴ δημοτικὴ στὶς περισσότερες ἀπὸ τὶς ἄλλες ἐκδόσεις τους. Παρὰ τὶς γλωσσικὰς δυσκολίες σὲ πολλὰ κείμενα τῆς Φιλοκαλίας, εἰδικὰ σὲ ἐκεῖνα τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, οἱ ἐκδότες δὲν ἀφήνουν περιθώριον ἀμφισβήτησης τῶν προθέσεων καὶ τῶν ἐλπίδων τους. Στὸν πρόλογόν του ὁ ἅγιος Νικόδημος Ὁ Άγιορείτης δηλώνει καθαρὰ ὅτι τὸ ἔργον προορίζεται γιὰ ὅλους:

πάντες ὅσοι κλήσεως Ὁρθοδόξου τυγχάνετε μέτοχοι, συνάμα λαϊκοί τε καὶ μοναχοί [\(5\)](#). Εἰδικότερα, ὁ ἅγιος Νικόδημος ἀναφέρει ὅτι ἡ προτροπὴ τοῦ Ἁγίου Παύλου, ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε (Α΄ Θεσ. 5:17) δὲν ἀφορᾷ μόνον σὲ ἐρημίτες πού ἀσκητεῦουν σὲ σπηλιές ἢ σὲ σὲ κορυφές τῶν βουνῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ ἑγγαμούς Χριστιανούς με οἰκογενειακές ὑποχρεώσεις, σὲ ἀργότες, ἐμπόρους, δικηγόρους, ἀκόμη καὶ βασιλεῖς... καὶ βασιλεῖς αὐτοί, καὶ ἐν βασιλείαις διατρέβοντες [\(6\)](#). Εἶναι μία παγκόσμια προτροπή. Τὸ κάλλιστο ἀνήκει σὲ ὅλους.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος εἶχε ἐπίγνωση ὅτι κάνοντας γνωστὰ τὰ κείμενα τοῦ Ἡσυχασμοῦ στὸ εὐρύτερο κοινό, καθιστοῦσε τὸν ἑαυτὸ του εὐάλωτο ἀπέναντι σὲ ἀνθρώπους πού ἦταν ἔτοιμοι νὰ τοῦ ἀσκήσουν κριτική. Σημειώνει λοιπὸν στὸν πρόλογο:

Ἀλλ' ἐνταῦθα τοῦ λόγου γενομένοις ὑποκρούσειεν ἂν τις ἴσως, μὴ θεμιτὸν, εἶναι φάσκων, ἐστὶν ἄττα τῶν ἐν τῇ βίβλῳ δημοσιεύειν ταῖς τῶν πολλῶν ἀκοαῖς ὡς ξενήκουστα • ὅτι, φησί, καὶ κίνδυνός τις ἐκ τούτων παρακολουθεῖ [\(7\)](#).

Ἀλήθεια, δὲν ἐγκυμονοῦσε κάποιον κίνδυνο ἢ διάθεση αὐτῶν τῶν κειμένων σὲ ἐντυπη μορφὴ στὸ εὐρὸν κοινό; Ὁρισμένοι ἴσως ἔπεφταν θύματα πλάνης ἐὰν ἀκολουθοῦσαν τὶς συμβουλές αὐτές, χωρὶς τὴν προσωπικὴ καθοδήγηση ἐνὸς πνευματικοῦ. Αὐτὴ ἦταν ἡ ἀντίρρηση πού ἔφερε ὁ σύγχρονος τοῦ ἁγίου Νικόδημου, ἅγιος Παῖσιος Βελιτσκόφσκυ (1722-1794). Στὴν ἀρχὴ δὲν ἐπέτρεψε τὴν ἐκδοση τῆς μετάφρασης τῆς Φιλοκαλίας στὰ σλαβονικά, ἀκριβῶς ἐπειδὴ φοβόταν πὼς τὸ βιβλίον μπορεῖ νὰ πέσει σὲ λάθος χέρια. Στὸ τέλος, ὁ Παῖσιος Βελιτσκόφσκυ συμφώνησε στὴν ἐκδοση τῆς Φιλοκαλίας ὑπὸ τὴν πίεση τοῦ μητροπολίτη τῆς Ἁγίας Πετρούπολης, Γαβριήλ [\(8\)](#). Ὁ ἅγιος Μακάριος καὶ ὁ ἅγιος Νικόδημος συμφωνοῦσαν ἀπόλυτα μετὰ τὸν Παῖσιο Βελιτσκόφσκυ σχετικὰ μετὰ τὴν τεράστια σημασία τῆς ὑπακοῆς σὲ ἕνα πνευματικὸ πατέρα. Ταυτόχρονα ὁμως ἦταν προετοιμασμένοι γιὰ τὸ ἐγχείρημα τῆς ἐκδοσης τῆς Φιλοκαλίας. Ἄς εἶναι ὀρισμένοι νὰ πέσουν θύματα πλάνης ἐξαιτίας τῆς οἰήσεως καὶ τῆς ὑπερηφανείας τους, ἔγραφε ὁ ἅγιος Νικόδημος. Καὶ συνέχιζε: ἄλλοι ὁμως θὰ ἀποκομίσουν βαθὺ ὄφελος ἂν διαβάσουν τὴν Φιλοκαλίαν μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πενθικῆς διαθέσεως [\(9\)](#). Ἐάν μᾶς λείπει ὁ γέροντας, ἂς ἐμπιστευθοῦμε ὡς τελευταῖο καταφύγιο τὸ Ἅγιο Πνεῦμα, πού εἶναι ὁ μόνος ἀληθινὸς πνευματικὸς ὁδηγός.

Σημειώσεις

[1.](#) Σχετικὰ μετὰ τὴν πρώτη ἐκδοση τῆς Φιλοκαλίας καὶ τὶς μεταγενέστερες ἐκδόσεις καὶ ἀνατυπώσεις βλ. Kallistos Ware, 'Philocalie', Dictionnaire de Spiritualité 12 (1984), 1336-1352. Γιὰ πληρέστερες βιβλιογραφικὲς ἀναφορὲς βλ. τὶς σημειώσεις τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου πού ἀκολουθεῖ.

[2.](#) Γιὰ λόγους προφανεῖς ἡ licenza δὲν ἀνατυπώθηκε σὲ μεταγενέστερες ἐκδόσεις τῆς Φιλοκαλίας πού κυκλοφόρησαν στὴν Ἀθήνα.

[3.](#) Γιὰ βιβλιογραφία βλ. τὸ ἀγγλικὸ κείμενο τῆς διάλεξης.

[4.](#) The Gulag Archipelago, 2, Glasgow 1975, 597.

5. Φιλοκαλία I, xxiv. Οί παραπομπές της Φιλοκαλίας δίνονται στην τρίτη ελληνική έκδοση του Άστέρος-Παπαδημητρίου (Αθήνα, 1957-63) με αριθμό τόμου και σελίδας.

6. Φιλοκαλία I, xxii. Χωρίς άμφιβολία ο άγιος Νικόδημος είχε ύπ' όψιν του τή διαμάχη μεταξύ του άγιου Γρηγορίου του Παλαμά και του μοναχου Ιώβ. Σχετικά βλ. Πατριάρχου Φιλοθέου Κοκκίνου, Βίος του Άγιου Γρηγορίου Αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, PG 151: 573B-574B, που παρατίθεται στη Φιλοκαλία V, 107.

7. Φιλοκαλία I, xxiii.

8. Dobrotolubiye, Μόσχα 1793. Βλ. Αντώνιος-Αιμίλιος Ταχιάος, «Ο Παΐσιος Βελιτσκόφσκι (1722-1794) και ή άσκητικοφιλογική σχολή του» (Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αΐμου 73: Θεσσαλονίκη 1964), 113-14.

9. Φιλοκαλία I, xxiii-xxiv.

B. Η έσωτερική ένότητα της Φιλοκαλίας

Κατά πόσο μπορούμε να πούμε πως ή Φιλοκαλία, ως έργο πολυσυλλεκτικό, έχει ένιαίο χαρακτήρα; Υπάρχουν κοινά θέματα που συνδέουν τους τριάντα έξι συγγραφείς μεταξύ τους; Κι ακόμη, κατά πόσο μπορούμε να μιλάμε για μία ιδιότυπη και χαρακτηριστική πνευματικότητα αναφερόμενοι στη Φιλοκαλία;

Έκ πρώτης όψεως είναι πιθανόν ή Φιλοκαλία να δώσει την εντύπωση ένός έργου χωρίς έσωτερική συνέχεια και χωρίς μία ξεχωριστή, φιλοκαλική, προσέγγιση της πνευματικότητας. Τά διάφορα κείμενα παρατίθενται άπλως με χρονολογική σειρά, χωρίς την παραμικρή ένδειξη που θα υποδείκνυε ποιá κείμενα είναι κατάλληλα για «άρχαριους» και ποιá για περισσότερο «προχωρημένους». Σχετικά με αυτό τó θέμα άς αναλογιστούμε κατ' αρχάς τί σημαίνει ó τίτλος «Φιλοκαλία». Η μία έρμηνεία που μπορεί να δοθεί είναι πνευματική: σημαίνει τή φιλότητα προς ότιδήποτε είναι όμορφο και καλό, τήν αγάπη προς τόν Θεό ως πηγή όλου του κάλλους, τήν αγάπη προς ότιδήποτε οδηγεί στην ένωση με τó θείο και άκτιστο κάλλος. Ταυτόχρονα, ή λέξη μπορεί να σημαίνει άπλως «άνθολογία», ένα απάνθισμα καλών και όμορφων πραγμάτων. Είναι ίσως αυτός ó πραγματικός χαρακτήρας της Φιλοκαλίας του άγιου Νικοδήμου και του άγιου Μακαρίου; Είναι άπλως και μόνον μία έπιλογή άσχετων μεταξύ τους κειμένων, που διαλέχτηκαν λίγο πολύ τυχαία; Έάν κοιτάξουμε βαθύτερα θα δούμε ότι ή Φιλοκαλία είναι κάτι πολύ περισσότερο από μία σειρά άσχετων κειμένων που συμπεριλαμβάνονται χάριν εύκολίας, σε έναν βιβλιοδετημένο τόμο. Υπάρχουν συγκεκριμένα μοτίβα, καθώς και όρισμένα κεντρικά θέματα που κυριαρχούν και τά όποια προσδίδουν στη Φιλοκαλία τόν ένιαίο της χαρακτήρα και τόν συγκεκριμένο της σκοπό. Επιτρέψτε μου να αναφερθώ σε τρία βασικά θέματα, τά όποια διατρέχουν όλόκληρο τó έργο, και στη συνέχεια σε τρία πιο συγκεκριμένα χαρακτηριστικά της Φιλοκαλίας.

1. Η γενική προοπτική της Φιλοκαλίας: έσωτερική δράση

Η Φιλοκαλία άσχολείται κυρίως με τήν έσωτερική παρά με τήν έξωτερική δράση. Δεν αναφέρεται σε αυτό που οί Πατέρες της Έρημου όνόμαζαν σωματικό κόπο, αλλά στην του νοός φυλακή (10). Δεν έστιάζει στη λεπτομερή διατύπωση κανονισμών σχετικά με τήν τήρηση των νηστειών, τις ώρες του ύπνου, ή τόν αριθμό των μετανοιών. Προχωράει

πέρα από το «γράμμα» όλων αυτών των εξωτερικών κανόνων στο έσωτερικό τους «πνεῦμα», στον πνευματικό τους στόχο και στο αποτέλεσμα τους. Εκείνο πού μᾶς αποκαλύπτεται στη Φιλοκαλία, γράφει ὁ ἅγιος Νικόδημος στον πρόλόγό του, εἶναι ἡ ἐντός ὑμῶν Θεοῦ βασιλεία (βλ. κατὰ Λουκᾶν 17:21), ὁ ἐν τῷ ἄγρῳ τῆς καρδίας κερυμμένος... θησαυρός (βλ. κατὰ Ματθαῖον 13:44) [11].

Αὐτή ἡ ἐντός μας βασιλεία σύμφωνα μὲ τὴ Φιλοκαλία, διακρίνεται ἀπὸ δύο συγκεκριμένες ἀρετές: τὴ νῆψιν, ἕναν ὄρο πού σημαίνει νηφαλιότητα, ἐγκράτεια, διαύγεια σκέψης καὶ πάνω ἀπ' ὅλα ἐνάργεια καὶ ἐγρήγορση, κι ἀπὸ τὴν ἡσυχίαν, ἡ ὁποία δὲν ἀναφέρεται στὴν ἐξωτερικὴ ἔλλειψη θορύβου, ἀλλὰ στὴν ἐσωτερικὴ ἡρεμία τῆς καρδίας. Ἔννοιες κομβικῆς σημασίας γιὰ τὴν πνευματικότητα τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐν γένει, αὐτὲς οἱ δύο συναφεῖς ἀρετὲς ἀποκτοῦν ἰδιαίτερο νόημα ἀναφορικὰ μὲ τὴ Φιλοκαλία. Ἄν θέλαμε νὰ συνοψίσουμε τὸ μήνυμα τῆς Φιλοκαλίας μὲ δυὸ λέξεις θὰ διαλέγαμε τοὺς ὄρους νῆψις καὶ ἡσυχία. Ἡ σημασία τῆς νήψης γίνεται ἤδη σαφῆς στὴ σελίδα τίτλου τοῦ βιβλίου: Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν Νηπτικῶν. Ὁ ἅγιος Νικόδημος στὸν πρόλόγο του περιγράφει τὴ Φιλοκαλία ὡς τὸ τῆς νήψεως ταμειῶν(12), ἐννοώντας τὸ θησαυροφυλάκιο τῆς ἐγρήγορσης. Ἐρμηνεύοντας τὴν ἔκφραση αὐτὴ ἀναφέρεται στὴν καθόλου νῆψιν, δηλαδὴ στὴν καθολικὴ νήψη τὴν ὁποία συνδέει μὲ δύο ἄλλες κομβικὲς ἔννοιες τῆς Ὁρθόδοξης ἀσκητικῆς θεολογίας, τὴν προσοχὴ καὶ τὴ φυλακὴ τοῦ νοῦς (13). Ἡ εἴσοδος μας στὴ βασιλεία τοῦ Θεοῦ διασφαλίζεται μὲσω τῆς νήψης. Μὲ τὰ λόγια τοῦ ἁγίου Φιλοθέου τοῦ Σιναΐτου πού συμπεριλαμβάνεται στὴ Φιλοκαλία: ὁδὸς μὲν εἰς βασιλείαν ἄγουσα, εἷς τε τὴν ἐντός ἡμῶν, καὶ εἰς τὴν μέλλουσαν (14). Ὁ δεῦτερος κομβικὸς ὄρος, ἡ ἡσυχία, στὴ Φιλοκαλία χρησιμοποιεῖται μὲ τὴν ἔννοια τῆς καθαρᾶς προσευχῆς, πού τῆς δόθηκε ἀπὸ τὸν Εὐάγριο, δηλαδὴ μιᾶς προσευχῆς ὅπου ὁ νοῦς ἀπεκδύεται ὅλες τὶς εἰκόνες καὶ ἀπελευθερώνεται ἀπὸ τὴν ἀμετροεπιὴ σκέψη. Πρὸς τὸ τέλος τῆς Φιλοκαλίας ἡ βασικὴ ἔννοια συνοψίζεται μὲ τὴν ἐπιγραμματικὴ φράση τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου: Ἡσυχία γάρ ἐστιν ἀπόθεσις νοημάτων.

2. Πρωταρχικὸς στόχος • ἡ θέωση

Ἐὰν δεχτοῦμε ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς τῆς Φιλοκαλίας, μὲ ποῖον τρόπο περιγράφεται μέσα στοῦ ἔργο τοῦ ζητούμενο τῆς πνευματικῆς ζωῆς; Ὁ ἅγιος Νικόδημος παρέχει μιὰ καθαρὴ ἀπάντηση στὴν πρώτη φράση τοῦ προλόγου του: Θεός, ἡ μακαρία φύσις, ἡ ὑπερτελής τελειότης, ἡ πάντων τῶν ἀγαθῶν καὶ καλῶν Ποιητικὴ Ἀρχὴ ὑπεράγαθος καὶ ὑπέρικλος ἐξ αἰδίου προωρίσας τὴν θαυραρχικὴν αὐτοῦ ιδέαν θεῶσαι τὸν ἄνθρωπον...(16). Γι' αὐτὸν τὸ λόγο λοιπὸν δημιουργήθηκε ὁ ἄνθρωπος καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ ἀπώτατος σκοπὸς τῆς πνευματικῆς ζωῆς: ἡ θέωσις. Τὸ θέμα τῆς θέωσης, τῆς ἁμεσῆς μεταλλακτικῆς ἔνωσης μὲ τὸν ζῶντα Θεό, ἀποτελεῖ συνεκτικὸ ἰσθὸ ὁλόκληρης τῆς Φιλοκαλίας.

3. Μέσο γιὰ τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου ἡ συνεχὴς ἐπικλήση τοῦ Θεοῦ Ὄνόματος

Ἔχοντας ἀναφέρει στὴν πρώτη πρόταση ὅτι ὁ ἄνθρωπος δημιουργήθηκε μὲ στόχο τὴ θέωσιν, ὁ ἅγιος Νικόδημος συνεχίζει τὸν πρόλόγο του μιλώντας γιὰ τὴν Πτώση, τὴ σάρκωση τοῦ Χριστοῦ καὶ τὸ δῶρο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος πού ἐπέρχεται πρωταρχικῶς μὲ τὴ βάπτισις. Αὐτὴ ἡ χάρις τοῦ βαπτίσματος, πού μᾶς δίνεται στὴν παιδικὴ ἡλικία, στὴ συνέχεια ἐπισκιάζεται ἀπὸ τὰ πάθη καὶ τὶς κοσμικὲς μέριμνες. Πῶς μπορεῖ νὰ ἐπανενεργοποιηθεῖ; Ὁ ἅγιος Νικόδημος ἀπαντᾷ:

Σοφίζει μὲν τὸ Πνεῦμα τοὺς θεοσόφους Πατέρας... καὶ τρόπον αὐτοῖς ἀποκαλύπτει εἰς τὸ

τὴν χάριν αὐθις εὐρεῖν, ὡς θαυμαστὸν ἀληθῶς καὶ ἐπιστημονικώτατον. Ὁ δὲ ἦν τὸ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι οὐχ ἀπλῶς, ἐν νοῦ, φημί, μόνον καὶ χεῖλεσι (τοῦτο καὶ γὰρ ἅπασι κοινῶς τοῖς εὐσεβεῖν αἰρουμένοις προφανές καὶ τῷ τύχοντι ἐστὶν εὐχερές) • ἀλλ' ὅλον τὸν νοῦν κατὰ τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον ἐπιστρεψάμενους, ὃ καὶ θαυμαστὸν, οὕτως ἕνδον καὶ ἐν αὐτῷ τῷ τῆς καρδίας βάθει τὸ τοῦ Κυρίου ἐπικαλεῖσθαι πανάγιον ὄνομα καὶ παρ' αὐτοῦ τὸ ἔλεος ἐκζητεῖν, αὐτοῖς καὶ μόνοις γυμνοῖς τοῖς τῆς προσευχῆς προσέχοντας ρήμασιν καὶ μηδὲν ἕτερον οὐτ' ἔσωθεν, οὐτ' ἔξωθεν τὸ σύνολον παραδεχομένους ἀσχημάτιστον ὅλως καὶ ἄχροον τηρεῖν τὴν διάνοιαν (17).

Αὐτὸ τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ πνευματικὸν ἔργο, ἂν συνοδευτεῖ ἀπὸ τὴν τήρηση τῶν ἐντολῶν καὶ τὴν ἀπόκτηση τῶν ἀρετῶν, θὰ ἐξαλείψει τὰ πάθη καὶ θὰ μᾶς δώσει τὴ δυνατότητα νὰ ἐπιστρέψουμε (ἐπαναδραμεῖν) πρὸς τὴν ἐξ ἀρχῆς δωρηθεῖσαν ἐν τῷ Βαπτίσματι τελείαν χάριν τοῦ Πνεύματος (18). Σὲ μία προσπάθεια νὰ μᾶς βοηθήσει στὴν ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ Ὀνόματος ὁ ἅγιος Νικόδημος προσθέτει ὅτι ἀρκετοὶ Πατέρες συστήνουν ἕνα πρακτικὸν τρόπον διὰ τινῶν φυσικῶν μεθόδων (19).

Αὐτὰ λοιπὸν εἶναι τὰ μέσα ποὺ προτείνει ἡ Φιλοκαλία καὶ διὰ τῶν ὁποίων ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει τὸν ὑψιστὸ στόχο, τὴ θέωση. Ἡ «ἐπιστημονικὴ μέθοδος» ποὺ προτείνουν οἱ ἅγιοι Μακάριος καὶ Νικόδημος μπορεῖ νὰ συνοψιστεῖ σὲ πέντε βασικὰ σημεία:

1. στὴν ἀδιάλειπτη προσευχή
2. στὴν προσευχὴ ἀπὸ τὰ βάθη τῆς καρδίας
3. στὸν ἀποκλεισμὸ ὁποιασδήποτε εἰκόνας ἢ σκέψης στὴ διάρκεια τῆς προσευχῆς
4. στὴν ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ Ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ
5. στὴ χρήση τῆς φυσικῆς τεχνικῆς ποὺ συνίσταται στὴν κάμψη τοῦ κεφαλιοῦ στὸ στήθος, τὸν ἔλεγχο τῆς ἀναπνοῆς καὶ τὴν ἐσωτερικὴ ἀναζήτηση. Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μποροῦν νὰ μᾶς βοηθήσουν, ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀπαραίτητα.

Ὁ ἅγιος Νικόδημος ἀναφέρει σαφῶς στὸν πρόλογο τῆς ἔκδοσης ὅτι ἡ ἐπίκληση τοῦ Ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ θέματα τῆς Φιλοκαλίας. Θὰ πρέπει ὅμως νὰ εἶμαστε προσεκτικοὶ ὅσον ἀφορᾷ στὴ θέση αὐτοῦ τοῦ θέματος συνολικὰ μέσα στὸ ἔργο. Ὅρισμένες ἀπὸ τὶς ἐπιλογὲς τῆς Φιλοκαλίας ποὺ ἐκδόθηκε στὴ Δύση δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι τὸ ἔργο δὲν εἶναι ἄλλο παρὰ ἕνας ὁδηγὸς γιὰ τὴν Προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ.

Ὡστόσο, οἱ δύο συγγραφεῖς, τὸ ἔργο τῶν ὁποίων ἀναλογικὰ καταλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἔκδοσης, ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς καὶ ὁ ἅγιος Πέτρος ὁ Δαμασκηνός, δὲν ἀναφέρονται διόλου στὴν Προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ, ἡ ὁποία ἀποκτᾷ κεντρικὴ θέση μόνον στὸ τελευταῖο μέρος τοῦ ἔργου. Διαβάζοντας κανεὶς τὴ Φιλοκαλία στὸ σύνολό της, θὰ δεῖ ὅτι οἱ ἐκδότες της δὲν θεωροῦσαν στὸ ἐλάχιστο τὴν ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ Ὀνόματος ὡς μία «τεχνικὴ πνευματικότης» ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐφαρμοστεῖ ἀποκομμένα. Ἀντίθετα, τὴν τοποθετοῦν πάντοτε σὲ ἕνα ἐντελότερο πλαίσιο ἀσκητικῆς πρακτικῆς καὶ «νήψης», ποὺ προϋποθέτει σὲ κάθε βῆμα τὴν προσωπικὴ σχέση μὲ τὸν Χριστό. Ὡστόσο, παρὰ τὸ ὅτι ἡ «φιλοκαλικὴ» πνευματικότητα δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἀπλῶς ὡς πρακτικὴ τῆς Προσευχῆς τοῦ Ἰησοῦ, δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ σημαντικὸ συνεκτικὸ ἰσθμὸ τῆς Φιλοκαλίας.

Τὰ χαρακτηριστικὰ μιᾶς ξεχωριστῆς «φιλοκαλικῆς» πνευματικότητος ἀρχίζουν τώρα νὰ διαφαίνονται. Τρία ἰδιαίτερα στοιχεῖα χρήζουν μνηείας:

3.1. Ἡ παράδοση τοῦ Εὐαγγελίου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ

Παρά τὸ ὅτι τὰ ἔργα ποὺ περιλαμβάνονται στὴ Φιλοκαλία ἀπηχοῦν πλειάδα προσεγγίσεων, ἢ καθοριστικὴ ἐπιρροὴ τοῦ Εὐαγγερίου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ εἶναι ἀδιαμφισβήτητη. Ἡ Φιλοκαλία παραλείπει τὰ Αποφθέγματα., τὸν ἅγιο Ἐφραίμ, τὸν ἅγιο Γρηγόριο Νύσσης, τὸν ἅγιο Διονύσιο τὸν Ἀρεοπαγίτη, τὸν ἅγιο Βαρσανούφιο καὶ τὸν ἅγιο Δωρόθεο. Εἶναι γεγονός ὅτι περιλαμβάνει ἀρκετὸ ὑλικὸ τοῦ Μακαρίου σὲ διασκευὴ τοῦ Συμεῶν τοῦ Μεταφραστοῦ. Ἐπικρατέστερη ὡστόσο εἶναι ἡ ὀρολογία καὶ ἡ κατηγοριοποίησις τοῦ Εὐαγγερίου κι αὐτὸ εἶναι σαφὲς ἰδιαίτερα στὰ κείμενα τοῦ ἁγίου Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, ποὺ καταλαμβάνουν σημαντικὸ μέρος τῆς Φιλοκαλίας.

3.2. Παλαμισμὸς

Κατὰ πόσον εὐσταθεῖ ἡ ἀποψη ὅτι ἡ Φιλοκαλία δὲν ἀπηχεῖ μόνον τὴν προσέγγισις τῆς πνευματικῆς ζωῆς ἀπὸ τὸν Εὐάγριο καὶ τὸν Μάξιμο, ἀλλὰ ὅτι, πιὸ συγκεκριμένα, ἀναπαράγει τὴ θεολογία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ; Ὅποιαδήποτε ἀπάντησις θὰ πρέπει νὰ ἐκφρασθεῖ μὲ ἐπιφυλάξεις. Οἱ Κολλυβάδες ἦταν ἀδιαμφισβήτητα ὁπαδοὶ τοῦ Παλαμισμοῦ καὶ ὁ ἴδιος ὁ ἅγιος Νικόδημος προετοίμασε μίαν ἔκδοσις τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ σὲ τρεῖς τόμους, ποὺ τελικὰ ὁμῶς δὲν κυκλοφόρησε. (Τὸ χειρόγραφο αὐτῆς τῆς ἔκδοσις ποὺ ἐστάλη σὲ ἕναν Ἕλληνα τυπογράφου στὴ Βιέννη, κατασχέθηκε καὶ καταστράφηκε ἀπὸ τὴν Αὐστριακὴ ἀστυνομία τὸ 1798, μετὰ τὴ σύλληψιν τοῦ Ρήγα Βελεστινλή. Μικρὸ μέρος τοῦ χειρογράφου σώθηκε ἐνῶ τὸ μεγαλύτερο καταστράφηκε ἢ χάθηκε) [20]. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, τὰ ἡσυχαστικὰ γραπτὰ τοῦ 14ου αἰῶνα δὲν καταλαμβάνουν μεγαλύτερο μέρος ἀπὸ τὸ ἕνα τέταρτον τῆς Φιλοκαλίας, ἐνῶ τὰ συγκεκριμένα κείμενα ποὺ ἐπελέγησαν ἀπὸ τοὺς ἐκδότες ἦταν στὴν πλειοψηφία τους ἔργα ποιμαντικὰ καὶ μὴ πολεμικὰ, μὲ ἐλάχιστες ἀναφορὰς στὴν Παλαμικὴ διδασκαλία περὶ θεοῦ φωτὸς καθὼς καὶ στὴ διαφορὰ μετὰξ θείας οὐσίας καὶ ἐνέργειας. Κατὰ μίαν εὐρύτερη ἔννοια ὡστόσο, οἱ ἐκδότες τῆς Φιλοκαλίας ἐμπνεύστηκαν καὶ πραγματοποίησαν τὴν ἔκδοσις στὸ πνεῦμα τοῦ Παλαμισμοῦ. Ἡ κύρια ἀντινομία, ἡ ὁποία διαφυλάσσεται μέσα ἀπὸ τὴ διαφοροποίησις οὐσίας καὶ ἐνέργειας, δηλαδή, ὅτι ὁ Θεὸς εἶναι ταυτόχρονα γνωστὸς καὶ ἀγνωστος, ὑπερβατικὸς καὶ ἐνυπάρχων, πέρα ἀπὸ κάθε ὄν καὶ πανταχοῦ παρὼν, διαπερνᾷ τὴ Φιλοκαλία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἕως τὸ τέλος. Ἡ ἀποφατικὴ προσέγγισις τοῦ θεοῦ μυστηρίου τονίζεται ἐπανειλημμένως. Ὅπως γράφει ὁ ἅγιος Μάξιμος ὁ Ὁμολογητὴς σὲ ἕνα κείμενον ποὺ περιλαμβάνεται στὴ Φιλοκαλία, ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ὑπεράγνωστος ... [ὁ ὅποιος] πᾶσαν ... διάφεύγει νόησιν τῶν νοούντων ... καὶ πάσης πασῶν γνώσεων ἀπέριως ὑπερεκτείνεται γνώσεως (21). Ταυτόχρονα, ἡ Φιλοκαλία ἐπιβεβαιώνει τὸ ἰδεώδες τῆς θέωσις: ἀκόμη καὶ στὴ διάρκειαν αὐτῆς τῆς ζωῆς, εἶναι δυνατὸ νὰ ἀποκτήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἀμεση σχέσις μὲ τὴν ἀπέριως ὑπερβατικὴ θεότητα. Γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν τολμηρὴ φράσιν τοῦ ἁγίου Μαξίμου, μέσῳ τῆς θέωσις παραχωρεῖται στοὺς ἁγίους μίαν κατ' ἐνέργειαν ταύτισιν μὲ τὸν τριαδικὸ Θεόν, ἂν καὶ δὲν συμμετέχουν στὴ θεία οὐσία (22). Ἐὰν λοιπὸν ἡ διαφοροποίησις οὐσίας-ἐνέργειας (διάκρισις πολὺ προγενέστερη ἀπὸ τὴ διδασκαλία τοῦ Παλαμᾶ) δὲν θεωρηθεῖ ἀπλῶς ὡς φιλοσοφικὸς στοχασμὸς ἀλλὰ ὡς ἀληθινὴ βιωματικὴ διάστασις -δηλαδή, ὡς τρόπος ἐκφρασις τῆς ζωντανῆς ἐμπειρίας τῶν ἁγίων κατὰ τὴν προσευχή- τότε πράγματι ἡ Φιλοκαλία θὰ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἔκφρασις μιᾶς «Παλαμικῆς» τάσεως.

3.3. Ἡ ἀπουσία δυτικῶν ἐπιδράσεων

Τὰ ἔργα ποὺ περιλαμβάνονται στὴ Φιλοκαλία ἐμπίπτουν ὅλα στὴν παράδοσις τῆς πνευματικότητος τῆς χριστιανικῆς Ἀνατολῆς. Σὲ ἄλλες τοὺς ἐκδόσεις ὁ ἅγιος Νικόδημος

ἦταν πρόθυμος νὰ διασκευάσει ρωμαιοκαθολικά ἔργα (ὅπως τὸ Combattimento Spirituale τοῦ Lorenzo Scupoli, τὸ Esercizi Spirituali τοῦ Giampetro Pinamonti, βασιμμένο στὸν Ἰγνάτιο Loyola, καὶ τὰ Il confessore istruito καὶ Il penitente istruito τοῦ Paolo Segneri) γιὰ τὸ ὀρθόδοξο κοινὸ (23). Φαίνεται ὅτι ὁ ἅγιος Νικόδημος ἐκτίμησε τὴ ψυχολογικὴ ὀξυδέρκεια αὐτῶν τῶν δυτικῶν συγγραφέων, καθὼς καὶ τὸ συναίσθημα, τὸν διάπυρο καὶ οἰκεῖο τόνο ποὺ χαρακτηρίζει τὰ ἔργα τους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι αἰσθάνθηκε πῶς ἡ μέθοδος τοῦ ἐλεύθερου διαλογισμοῦ ἰδιαίτερα τῶν Θείων Παθῶν, ποὺ ὑποστήριζαν αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς, θὰ μπορούσε νὰ βοηθήσει τοὺς ὀρθόδοξους ἀναγνώστες ποὺ συναντοῦσαν δυσκολίες μὲ τὴν ἀνεικονικὴ προσευχὴ τῆς παράδοσης τοῦ Εὐαγγερίου. Παραταῦτα, στὸν Αὐρατο Πόλεμο θεώρησε ἀπαραίτητο νὰ προσθέσει ἓνα κεφάλαιο - ποὺ ἀπουσιάζει ἀπὸ τὴν πηγὴ του, τὸν Scupoli- σχετικὰ μὲ τὸν ἔλεγχο τῆς φαντασίας καὶ τῆς μνήμης (24). Στὴ Φιλοκαλία, ὡστόσο, οἱ ἅγιοι Νικόδημος καὶ Μακάριος περιορίστηκαν ἀποκλειστικὰ στὰ παραδοσιακὰ κείμενα τῆς χριστιανικῆς Ανατολῆς, χωρὶς νὰ ἐνσωματώσουν κανένα δάνειο ἀπὸ ρωμαιοκαθολικὲς πηγές. Ἄν καὶ ἡ Φιλοκαλία περιέχει ἀρκετὰ κείμενα ποὺ ἀσχολοῦνται μὲ τὸν φαντασιακὸ διαλογισμὸ πάνω στὸ βίο καὶ τὸ Πάθος τοῦ Ἰησοῦ (ἓνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα εἶναι ἡ Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν Νικόλαο τοῦ ἀγίου Μάρκου τοῦ Ἀσκητοῦ) [25], ὁ τρόπος προσευχῆς ποὺ προτείνεται συνήθως εἶναι ἐκεῖνος τοῦ Εὐαγγερίου ποὺ συνίσταται στὴν «ἀπόθεση νοημάτων».

Αὐτοὶ εἶναι ὀρισμένοι ἀπὸ τοὺς συνεκτικὸς ἴστους τῆς Φιλοκαλίας οἱ ὁποῖοι μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀναφερόμαστε σὲ μία ἰδιαίτερη «φιλοκαλική» πνευματικότητα. Ὡς βιβλίο ποὺ ἐπικεντρώνεται κατὰ κύριο λόγο στὴν ἐσωτερικὴ δράση, στὸ «ἐσωτερικὸ βασίλειο» τῆς καρδιάς, ἡ Φιλοκαλία προσδίδει ἰδιαίτερη σημασία στὶς δύο συναφεῖς ἀρετὲς τῆς νήψης καὶ τῆς ἡσυχίας. Βασικὸς στόχος ἐκεῖνου ποὺ ἐπιδίδεται στὴν πνευματικὴ ζωὴ δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὴ θέωση, τὴν ἄμεση συμμετοχὴ στὶς ἄκτιστες ἐνέργειες καὶ τὴ δόξα τοῦ Θεοῦ. Κύριο μέσο γιὰ τὴν κατάκτηση τοῦ στόχου εἶναι ἡ ἀδιάλειπτη ἐπίκληση τοῦ Θεοῦ Ὀνόματος, συνοδευόμενὴ ὅταν πρέπει ἀπὸ τὴ «φυσικὴ τεχνικὴ». Ἡ Φιλοκαλία δὲν τονίζει τὴν Προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ μὲ μονόπλευρο ἢ ἀποκλειστικὸ τρόπο. Ἡ τάση ποὺ ἐκφράζεται μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο εἶναι κατὰ κύριο λόγο ἐκεῖνη τοῦ Εὐαγγερίου καὶ τοῦ Μαξίμου τοῦ Ὁμολογητοῦ. Ταυτόχρονα, ἡ Φιλοκαλία προϋποθέτει τὴν «Παλαμική» διαφορὰ θείας οὐσίας-ἐνέργειας. Δὲν κάνει χρῆση τῆς πνευματικότητος τῆς δυτικῆς ἀντιμεταρρύθμισης, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀντιτίθεται πολεμικὰ στὸ χριστιανισμὸ τῆς Δύσης. Εἶναι πράγματι ἓνα ἔργο γιὰ ὅλους τοὺς χριστιανούς, γιὰ μοναχοὺς καὶ λαϊκοὺς. Χωρὶς νὰ εἶναι διεξοδικὸ ἢ συστηματικὸ ἔργο, ἡ Φιλοκαλία διέπεται ἀπὸ αὐθεντικὴ ἐνότητα καὶ ἐσωτερικὴ συνέχεια. Πολὺ παραπάνω ἀπὸ μία τυχαία συλλογὴ κειμένων ποὺ ἐκδόθηκαν στὸν ἴδιο τόμο, ἡ Φιλοκαλία εἶναι πράγματι αὐτὸ ποὺ φιλοδοξοῦσαν οἱ ἐκδότες της, οἱ ἅγιοι Μακάριος Κορίνθου καὶ Νικόδημος ὁ Ἁγιορείτης: μυστικὸν διδασκαλεῖον τῆς νοεῶς προσευχῆς (26).

Πολλὲς φορὲς μὲ ρωτοῦν: Μὲ ποιά σειρά θὰ πρέπει νὰ διαβάζονται τὰ κείμενα τῆς Φιλοκαλίας; Θὰ πρέπει νὰ ἀρχίζει κανεὶς ἀπὸ τὴν ἀρχή, ἀπὸ τὴν πρώτη σελίδα καὶ νὰ συνεχίζει ἕως τὸ τέλος; Ἴσως αὐτὴ νὰ μὴν εἶναι ἡ καλύτερη μέθοδος. Γιὰ ἐκείνους ποὺ δὲν εἶναι ἐξοικειωμένοι μὲ τὸν Ἠσυχασμὸ, ἀλλὰ ποὺ ἔχουν σοβαρὸ καὶ βαθθὺ ἐνδιαφέρον νὰ ἀνακαλύψουν τὸ ἀληθινὸ του νόημα, ἡ σειρά ποὺ προτείνω εἶναι ἡ ἀκόλουθη:

1. Καλλίστου καὶ Ἰγνατίου τῶν Ξανθοπούλων, Περὶ τῶν αἰρουμένων ἡσυχῶς βιώναι (Φιλοκαλία IV, 197-295) [27].
2. Ἠσυχίου Πρεσβυτέρου, Περὶ νήψεως καὶ ἀρετῆς (Φιλοκαλία I, 141-173).
3. Νείλου τοῦ Ἀσκητοῦ (στὴν πραγματικότητα, Εὐαγγερίου τοῦ Ποντικοῦ), Περὶ Προσευχῆς

(Φιλοκαλία I, 176-189).

4. Περί τοῦ Ἀββᾶ Φιλήμονος (Φιλοκαλία II, 241-252).

5. Γρηγορίου τοῦ Σιναΐτου, Περί ἡσυχίας καὶ προσευχῆς, μαζί με τὰ δύο συνοπτικά ἔργα ποῦ ἔπονται (Φιλοκαλία IV, 66-88) [28].

(Ὡστόσο, ἐδῶ συστήνω στοὺς ἀρχαρίους νὰ μὴν ἀποπειραθοῦν νὰ ἐφαρμόσουν τὴ φυσικὴ μέθοδο ποῦ ἀναφέρει ὁ ἅγιος Γρηγόριος, ἐκτὸς κι ἐὰν βρίσκονται ὑπὸ τὴν ἄμεση καὶ προσωπικὴ καθοδήγηση κάποιου πνευματικοῦ πατέρα).

Σημειώσεις

[10.](#) Σύγκρινε τὴν ἀναλογία τοῦ φυλλώματος ἑνὸς δένδρου με τὸν καρπὸ τοῦ ἀπὸ τὸ Γερωντικόν, Ἀγάθων 8, PG 65:112AB.

[11.](#) Φιλοκαλία I, xxiv.

[12.](#) Φιλοκαλία I, xxiii.

[13.](#) Φιλοκαλία I, xx.

[14.](#) Νηπτικὰ Κεφάλαια Μ', 3 (Φιλοκαλία II, 275).

[15.](#) Ἅγιος Γρηγόριος ὁ Σιναΐτης, Περί τοῦ πῶς δεῖ καθέζεσθαι 5, Φιλοκαλία IV.82. Ἡ φράση προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Κλίμακος, Κλίμαξ 27, PG 88:1112A, ὁ ὁποῖος τὴ δανεῖζεται ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Εὐαγρίου, Περί Προσευχῆς 71 [70], Φιλοκαλία I, 182.

[16.](#) Φιλοκαλία I, xix.

[17.](#) Φιλοκαλία I, xx.

[18.](#) Φιλοκαλία I, xxi. Πρβλ. Κάλλιστος καὶ Ἰγνάτιος Ξανθόπουλοι, Περί τῶν αἰρουμένων ἡσυχῶς βιώναι 4, Φιλοκαλία IV, 199.

[19.](#) Φιλοκαλία I, xxi.

[20.](#) Βλ. Citterio, L' orientamento (σημ. 3 τοῦ ἀγγλικοῦ κειμένου), 349-52.

[21.](#) Μάξιμος, Περί ἀγάπης 3:98' Κεφάλαια Διάφορα 3:1 (Φιλοκαλία II, 40, 91).

[22.](#) Μάξιμος, Κεφάλαια Διάφορα 6:19 (Φιλοκαλία II, 150) • Πρὸς Θαλάσσιον 59 (PG 90:609A • Corpus Christianorum 22, 53, σειρὲς 137-8).

[23.](#) Βλ. Citterio, L' Orientamento, 112-36.

[24.](#) Βλ. τὴν εἰσαγωγή τοῦ H.A. Hodges, στὸ Unseen Warfare: Being the Spiritual Combat and Path to Paradise of Lorenzo Scupoli as edited by Nicodemus of the Holy Mountain and revised by Theophan the Recluse, μτφρ. E. Kadloubovsky καὶ G.E.H. Palmer, Faber & Faber,

London 1952, 49-51.

[25.](#) Φιλοκαλία I, 134-5 (= PG65:1041B-1045A). Ὁ Μᾶρκος ὁ Ἀσκητής, γνωστός ἐπίσης καὶ ὡς Μᾶρκος ὁ Ἐρημίτης, ὀρθότερα ὀνομάζεται Μᾶρκος ὁ Μοναχός.

[26.](#) Φιλοκαλία I, xxiii.

[27.](#) Βλ. Kallistos Ware, A Fourteenth-Century Manual of Hesychast Prayer: the Century of St Kallistos and St Ignatios Xanthopoulos, Canadian Institute of Balkan Studies, Toronto 1995.

[28.](#) Βλ. Kallistos Ware, 'The Jesus Prayer in St Gregory of Sinai', Eastern Churches Review 4:1 (1972), 3-22' David Balfour, 'Saint Gregory the Sinaite: Discourse on the Transfiguration', ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Θεολογία 52:4-54:1 (1981-3).

Γ. Ἡ εσωτερικὴ ἐνότητα καὶ ἡ ἐπίδραση τῆς Φιλοκαλίας σὲ Ἀνατολή καὶ Δύση

Ἔκδ. Συνδέσμου ὑποτρόφων κοινοφελῶς ιδρύματος Ἀλέξανδρος Σ. Ὠνάσης.

Ἡ Φιλοκαλία χθὲς καὶ σήμερον

Αὐτὸς εἶναι ὁ χαρακτήρας τῆς Φιλοκαλίας. Ποιὰ εἶναι ὁμῶς ἡ ἐπίδρασή της; Στὸν ἑλληνικὸ κόσμον τὸ βιβλίον ἀρχικὰ εἶχε μέτρια ἀπήχηση, ἴσως γιατί -ὅπως προανέφερα- σχεδὸν ὅλα τὰ κείμενα ἐκδόθησαν στὸ πρωτότυπο χωρὶς μετάφραση στὰ νέα ἑλληνικά. Πέρασε διάστημα περισσότερο ἀπὸ ἑκατὸ χρόνια πρὶν ἐμφανιστεῖ ἡ δευτέρη ἐκδοσιὸν στὰ ἑλληνικά, τὸ 1893. Ἐξήντα τέσσερα χρόνια ἀργότερα, τὸ 1957, ξεκίνησε ἡ τρίτη ἐκδοσιὸν. Ἔτσι λοιπὸν, στὴ διάρκεια τῶν πρώτων ἑκατὸν ἑβδομήντα πέντε χρόνων τῆς ὑπαρξῆς της, ἡ Φιλοκαλία τυπώθηκε μόνον τρεῖς φορές. Δὲν ἦταν ἀκριβῶς αὐτὸ πού θὰ λέγαμε best seller! Αἰξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἓνα κλασικὸ ἔργο τῆς δεκαετίας τοῦ 1930, ἡ πολυτομὴ Μεγάλῃ Ἑλληνικῃ Ἐγκυκλοπαίδεια, κάτω ἀπὸ τὸ λῆμμα «Φιλοκαλία» ἀναφέρει μόνον τὴ Φιλοκαλία τοῦ Ὠριγένους πού συντάχθηκε ἀπὸ τὸν Μέγα Βασίλειον καὶ τὸν Γρηγόριον τὸν Θεολόγον, ἐνῶ δὲν ἀναφέρει κανὲν τὴ Φιλοκαλία τῶν ἁγίων Μακαρίου καὶ Νικόδημου [\(29\)](#).

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, στὸν σλαβικὸν κόσμον τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ Φιλοκαλία εἶχε ἐντελῶς διαφορετικὴ τύχη. Ἡ σλαβονικὴ μετάφρασις τοῦ Παΐσιου Βελιτσκόφσκου πού ἐκδόθηκε τὸ 1793 καὶ ἡ ἐπαυξημένη ρωσικὴ ἐκδοσιὸν τοῦ ἁγίου Θεοφάνους τοῦ Ἐγκλείστου πού ἀρχισε νὰ ἐμφανίζεται τὸ 1877, ἀνατυπώθηκαν πολλὰς φορές καὶ στὴ διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα γνώρισαν ἀνταπόκριση πολὺ μεγαλύτερη ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἑλληνικῆς ἐκδοσιὸς. Τρία χαρακτηριστικὰ παραδείγματα τῆς ἐπιρροῆς πού ἄσκησε ἡ σλαβονικὴ Dobrotolubiye εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἅγιος Σεραφεῖμ τοῦ Σαρώφ ὄχι μόνον τὴν εἶχε διαβάσει, ἀλλὰ καὶ παρέπεμπε τακτικὰ σὲ αὐτήν. Ἐπίσης, ἡ Φιλοκαλία διαβαζόταν ἀπὸ τοὺς startsi (γέροντες) τῆς Ὀπτινα πού τὴ συνέστησαν στοὺς πιστοὺς. Κι ἀκόμη ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας τῶν Περιπετειῶν ἑνὸς Προσκυνητοῦ κουβαλοῦσε τὴ Φιλοκαλία στὸν ταξιδιωτικὸν του σάκκο, καθὼς περιπλανιόταν στὰ ρωσικὰ δάση μετὰ τὴν Προσευχὴ τοῦ Ἰησοῦ στὰ χεῖλη καὶ ἓνα κομποσχοῖνι στὸ χέρι του.

Ὡστόσο, ἡ πραγματικὴ ἐποχὴ τῆς Φιλοκαλίας δὲν ἦταν οὔτε ὁ 18ος αἰῶνας μετὰ τοὺς

Κολλυβάδες, ούτε η «Άγια Ρωσία» του 19ου αιώνα, αλλά το δεύτερο ήμισυ του 20ού αιώνα και συγκεκριμένα τα χρόνια που ακολούθησαν τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Η τρίτη έκδοση της Φιλοκαλίας που εμφανίστηκε σε πέντε τόμους από τον έκδοτικό οίκο «Αστήρ-Παπαδημητρίου» (1957-1963) κυκλοφόρησε ευρύτατα και ανατυπώθηκε στα μέσα της δεκαετίας του '70. Κι ακόμη, η Φιλοκαλία μεταφράστηκε στα νέα ελληνικά. Μέχρι, πριν από σαράντα χρόνια η Φιλοκαλία στον ελληνικό χώρο ήταν γνωστή μόνο σε όρισμένα μοναστήρια • σήμερα εκείνοι, που τη μελετούν και που αναγνωρίζουν την αξία της είναι όλο και περισσότεροι, ιδιαίτερα δε κοσμικοί. Και κατ' αυτή την έννοια μπορούμε να πούμε ότι οί άγιοι Μακάριος και Νικόδημος πέτυχαν ακριβώς αυτό που φιλοδοξούσαν.

Μία άλλη ορθόδοξη χώρα που επηρεάστηκε βαθύτατα από τη Φιλοκαλία -ιδιαίτερα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο- είναι η Ρουμανία. Η ρουμανική μετάφραση άρχισε να εμφανίζεται το 1946 και υπεύθυνος για την έκδοση ήταν ο διακεκριμένος θεολόγος Πρωθιερέας Dumitru Staniloae (1903-1993). Έως το 1948 είχαν εκδοθεί τέσσερις τόμοι • όμως η έκδοση σταμάτησε εξαιτίας πιέσεων από το κομμουνιστικό καθεστώς. Τριάντα χρόνια αργότερα η προσπάθεια αυτή μπόρεσε να συνεχιστεί και από το 1976 έως το 1981 κυκλοφόρησαν άλλοι έξι τόμοι, συμπληρώνοντας έτσι το δεκάτομο έργο (που αντιστοιχεί σε περισσότερες από 4.650 σελίδες) (30). Σε σύγκριση με το ελληνικό πρωτότυπο, η ρουμανική Φιλοκαλία περιλαμβάνει μία σαφώς μεγαλύτερη επιλογή κειμένων. Πιο συγκεκριμένα, ο Πατήρ Staniloae πρόσθεσε όρισμένα έργα του αγίου Μαξίμου του Όμολογητού και του αγίου Γρηγορίου του Παλαμά. Ξανάγραψε επίσης τα εισαγωγικά σημειώματα που προηγούνται του έργου του κάθε συγγραφέα και έδωσε πολυάριθμες παραπομπές. Στις σημειώσεις του ο πατήρ Staniloae παραθέτει κριτική βιβλιογραφία από τη σύγχρονη Δύση, αν και ο συγγραφέας εξετάζει όλα τα έργα από την ορθόδοξη σκοπιά.

Η ρουμανική Φιλοκαλία συνέβαλε με καθοριστικό και δημιουργικό τρόπο στην πνευματική αναγέννηση που παρατηρείται σήμερα στην ορθόδοξη Ρουμανία. Έμπνευσμένη από τον πατέρα Staniloae είναι η έντυπια ομάδα νεαρών επισκόπων και θεολόγων που αναδύθηκε και η προσέγγιση της οποίας είναι βαθύτατα «φιλοκαλική». Στη Ρουμανία σήμερα, όπως και στη σύγχρονη Ελλάδα, η επίδραση της Φιλοκαλίας επ' οὐδενί δὲν περιορίζεται, σε μοναστικούς κύκλους. Αντίθετα, επηρεάζει τη ζωή της Έκκλησίας στο σύνολό της.

Εάν η επίδραση της Φιλοκαλίας στη Ρουμανία είναι αληθινά έντυπιακή, ακόμη πιο αξιοσημείωτη είναι η ευρύτατη επιτυχία της στο δυτικό κόσμο στη διάρκεια των τελευταίων πενήντα ετών. Η πρώτη έκδοση, που κυκλοφόρησε στη Βενετία το 1782, έστειλε σχεδόν καθ' ολοκληρία στην Ανατολή. Ελάχιστα αντίτυπα διοχετεύθηκαν σε βιβλιοθήκες της Δυτικής Ευρώπης. Ο ευρύμαθης Dom Pitra και οί άλλοι επιμελητές της Έλληνικής Πατρολογίας που εκδόθηκε από τον J.-P. Migne είχαν πρόσβαση στην ελληνική Φιλοκαλία, μόνον από τον τόμο ογδόντα πέντε και μετά και δὲν παραλείπουν να τονίσουν τη σπανιότητα του έργου: «...ex libro inter rariores rarissimo» (PG 127:1127).

Σπουδαιότατο ρόλο στη διάδοση της Φιλοκαλίας στη Δύση έπαιξε η Μεγάλη Βρετανία. Στις αρχές της δεκαετίας του 1950 μία επιλογή υλικού της ρωσικής Dobrotolubiye του αγίου Θεοφάνους μεταφράστηκε από τα ρωσικά στα αγγλικά με έκδοτική φροντίδα της ρωσίδας ορθόδοξης Evgeniya Kadloubovsky και του Άγγλου ορθόδοξου Gerald Palmer. Έτσι εκδόθηκαν δύο τόμοι, τα Γραπτά από τη Φιλοκαλία για την Προσευχή της Καρδιάς (Writings from the Philokalia on Prayer of the Heart), το 1951, και Οί Πατέρες των πρώτων αιώνων από τη Φιλοκαλία (Early Fathers from the Philokalia), το 1954. Οί δύο αυτοί τόμοι

γνώρισαν έκπληκτική και απρόσμενη έπιτυχία. Το ρωμαιοκαθολικό περιοδικό The Catholic Herald χαιρέτησε την έκδοση τών φιλοκαλικών κειμένων ως «ένα από τὰ πιό σημαντικά δοκίμια πνευματικότητας πού μεταφράστηκαν ποτέ στὰ άγγλικά» και οί δύο τόμοι άνατυπώθηκαν έπανειλημμένα.

Αξιζει νά σημειωθεϊ ότι οί εκδότες τής άγγλικής Φιλοκαλίας, οί Faber and Faber, δέν θά είχαν ποτέ δεχτεϊ νά εκδώσουν τó έργο χωρίς τήν ύποστήριξη του T.S. Eliot, πού ήταν ένας από τούς διευθυντές του οίκου. Ο Eliot έντυπωσιάστηκε τόσο από τή διδασκαλία τής Φιλοκαλίας, ώστε επέμεινε νά εκδοθεϊ πάση θυσία άν και ήταν σχεδόν βέβαιος ότι θά είχε σοβαρό οικονομικό κόστος. Στην πραγματικότητα σημείωσε μεγάλη εκδοτική και οικονομική έπιτυχία. «Δέν έχουμε χάσει ποτέ χρήματα εκδίδοντας όρθόδοξα βιβλία», μου είπε πρόσφατα κάποιος στέλεχος του εκδοτικού οίκου Fabers. Ο άείμνηστος Philip Sherrard μου διηγήθηκε ότι κάποια μέρα βρισκόταν στη βιβλιοθήκη του Γιώργου Σεφέρη όταν πρόσεξε σέ ένα από τὰ ράφια τόν άγγλικό τόμο Γραπτά από τή Φιλοκαλία. Τόν πήρε στὰ χέρια του και ανακάλυψε ότι είχε σταλεϊ στο Σεφέρη από τόν ίδιο τόν Eliot με τήν άφιέρωση: «τὰ σὰ έκ τών σών». Δέν ξέρω άν ό Σεφέρης διάβασε τó βιβλίο, αλλά είμαι βέβαιος ότι ό Eliot τó είχε διαβάσει με προσοχή.

Τό 1979 άρχισε νά κυκλοφορεϊ μία νέα άγγλική έκδοση. Η δεύτερη αυτή έκδοση δέν περιέχει απλώς μία έπιλογή, αλλά περιλαμβάνει όλα τὰ έργα τής πρωτότυπης έλληνικής έκδοσης, και δέν είναι βασισμένη στη ρωσική άπόδοση του Θεοφάνους αλλά στο έλληνικό πρωτότυπο, και χρησιμοποιει σύγχρονες κριτικές εκδόσεις, όπου υπάρχουν. Η άγγλική μετάφραση πρόκειται σύντομα νά συμπληρωθεϊ: ό πέμπτος και τελευταίος τόμος βρίσκεται ήδη στο στάδιο τής προετοιμασίας για έκδοση. Όπως και ή προηγούμενη άγγλική έκδοση, έτσι και αυτή, είχε έκπληκτική άπήχηση σέ ένα ευρύτατο κοινό. Οί πρώτοι τόμοι τής άγγλικής Φιλοκαλίας έχουν ήδη άνατυπωθεϊ αρκετές φορές. Από τὰ γραμματα πού καταφθάνουν στὰ γραφεία του εκδοτικού οίκου είναι σαφές ότι ή άγγλική Φιλοκαλία δέν κυκλοφορεϊ μόνον μεταξύ τών μελών τής Όρθόδοξης Έκκλησίας, ή έστω μεταξύ χριστιανών. Πολλοί είναι εκείνοι πού είτε ανήκουν σέ άλλες θρησκείες είτε δέν ανήκουν σέ κάποια θρησκευτική παράδοση, αλλά άναζητοϋν μία πίστη και διαβάζουν τή Φιλοκαλία. Με τόν τρόπο αυτό ή μετάφραση του έργου έπιτελεϊ ένα άξιοσημείωτο ιεραποστολικό έργο.

Τó παράδειγμα τής Βρετανίας άκολούθησαν πολλές άλλες δυτικές χώρες. Από τó 1953 και μετά, μεταφράσεις τής Φιλοκαλίας έμφανίστηκαν πρώτα στὰ γαλλικά, κι ύστερα στὰ γερμανικά, τὰ ιταλικά, τὰ ισπανικά, και τὰ φινλανδικά. Έν πρώτοις, οί άποδόσεις αυτές περιείχαν μόνον έπιλογές κειμένων και μερικές φορές δέν βασίζονταν στο πρωτότυπο έλληνικό κείμενο. Ωστόσο, στη διάρκεια τής τελευταίας είκοσαετίας έμφανίστηκαν πλήρεις εκδόσεις μεταφρασμένες από τó πρωτότυπο, εκτός από τὰ άγγλικά και σέ άλλες ευρωπαϊκές γλώσσες. Όπως και στην Άγγλία, οί μεταφράσεις αυτές γνώρισαν τεράστια έπιτυχία και ξεπέρασαν τις τολμηρότερες προσδοκίες τών εκδοτικών οίκων.

Στο ξεκίνημα τής τρίτης χιλιετίας, ή φωνή τής Φιλοκαλίας άκούγεται όλο και πιό δυνατά τόσο στον όρθόδοξο κόσμο όσο και στη Δύση. Είναι σίγουρα άξιοσημείωτο -και για μένα προσωπικά ιδιαίτερα ένθαρρυντικό- ότι μία συλλογή κειμένων πού προοριζόταν για έλληνορθόδοξους χριστιανούς τής τουρκοκρατούμενης Ελλάδας του 18ου αιώνα, κατάφερε νά ασκήσει τέτοια επίδραση δύο αιώνες αργότερα, στο όλότελα διαφορετικό ιστορικό και πολιτισμικό περιβάλλον τής μετα-χριστιανικής Ευρώπης, πού έκκοσμικεύεται όλο και περισσότερο. Η διδασκαλία του Ήσυχασμού, πού τόσο άγάπησαν και έφάρμοσαν οί άγιοι Νικόδημος ό Άγιορείτης και Μακάριος Κορίνθου, παραμένει επίκαιρη στο σύγχρονο κόσμο.

Σημειώσεις

[29.](#) Μεγάλη Έλληνική Εγκυκλοπαίδεια, 24, Αθήνα 1934, 8.

[30.](#) Δύο επιπλέον τόμοι έχουν προστεθεί έκτοτε στη σειρά.